
Rasprave

Izlaganje sa znanstvenog skupa

323(497.5)"1971"

321.728(497.5)"1971"

Primljeno:

Prijeporni pluralizam 1971.*

TONČI KURSAR**

Sažetak

Autor istražuje interpretacije političkih zbivanja 1971. u Hrvatskoj. Pitanje političkog pluralizma je središnji prijedor u novijim raspravama o ovim zbivanjima. Autor pokazuje da nije utemeljeno nastojanje nekih interpretatora da '71. povežu s političkim pluralizmom.

Ključne riječi: Hrvatsko proljeće, pluralizam, politički pluralizam, masovni pokret, studentski pokret, '71.

I.

Kad sam dobio poziv za skup *Otpori totalitarizmu 1948-89.* bio sam nemalo iznenađen. U hrvatskoj općoj i mjerodavnoj akademskoj javnosti totalitarizam kao tema, a još manje otpori njemu, gotovo ne postoji. Ono što se sporadično kaže, odmah bude izrazito ispolitizirano, i kako pokazuju neki slučajevi, ubrzo marginalizirano. Stječe se dojam da totalitarizma nikad nije ni bilo u Hrvatskoj! Ako ga je i bilo, onda je bio mekan, nevidljiv, budući da je svima još sedamdesetih bilo omogućeno da budu, sudeći po naslovu nedavno popularnoga hrvatskog filma, *sretno dijete*. Sudbinu totalitarizma dijele i politička zbivanja 1971. godine koja su poznata i kao 'maspok', ali i pod romantičnijim nazivom *Hrvatsko proljeće*. Stanje je nešto bolje budući da postoje obljetnice '71. koje se nastoje obilježiti i prigodnim skupovima koji su dosad uglavnom okupljali njezine sudionike i svjedoke. Ta je skupina

* Jedna verzija ovoga rada izložena je na međunarodnom znanstvenom skupu *Otpori totalitarizmu 1948.-1989. godine* koji je održan u Sarajevu 26. i 27. listopada 2006.

** *Tonči Kursar*, docent Fakulteta političkih znanosti na predmetu Uvod u političku znanost.

donedavno imala neslužbeni monopol na interpretaciju tih događaja, što je razumljivo zbog različitih razloga. Katkad se moglo zamijetiti da im nije nevažno tko pokušava istraživati ova zbivanja. Pretpostavljam da ‘sudionici i svjedoci’ misle da svi koji su izvan toga kruga, nisu moralno, a ni stručno spremni uhvatiti se s time u koštac¹. Sve to usprkos shvaćanju da se “ne mora, kako je često bilo rečeno, ‘biti Cezar da bi se razumjelo Cezara’”².

Može se reći da obljetnice ’71. izazivaju određenu društvenu nelagodu jer se otvaraju politički prijepori koji su izgledali riješeni nacionalnim konsenzusom oko samostalne države s početka devedesetih godina prošloga stoljeća. Doduše, novije rasprave (još uvijek samo novinske) među akterima ovih zbivanja pokazale su da slabe napetosti oko njihovih ondašnjih političkih ciljeva.

Razmjerno je lako pokazati da je hrvatska politologija ‘prihvatila’ nelagodu koju izaziva ’71. pa je izbjegavala tumačiti ova zbivanja³. U dosadašnjim historiografskim istraživanjima tvrdi se da je ’71. bila borba za “reformu federacije” i potpora Titu “u borbi s jednom strujom srbijanskih političara ...” (Bilandžić, 1999.: 628), odnosno “jačanje i zaštita hrvatskih interesa i to na trima poljima: gospodarstvu, politici i kulturi” (Šute, 2004.: 459). Na rubu historiografije i politologije nastalo je i jedno ‘izvanstrujaško’ tumačenje po kojem je ’71. bila tek “unutarhrvatski sukob dviju frakcija u Savezu komunista Hrvatske, izazvan različitim pogledima na poluopoziciju socijalizmu, koja se tada otvoreno manifestirala u Hrvatskoj” (Jović, 2003.: 41).⁴

¹ Naime, nakon moga prvog izlaganja na tu temu, jedan mi je ugledni profesor FPZ-a rekao: “Nemoj u to dirati, nije to tvoja stvar”.

² U svojim metodološkim radovima to ističe Max Weber smatrajući da bi “inače bilo besmisleno svako pisanje povijesti” (1986.: 159).

³ Specifičnu, ali znakovitu iznimku od pravila predstavlja tekst politologa Tihomira Cipeka (2003.). Posrijedi je zapravo prikaz nekih radova njemačkih znanstvenika o zbivanjima u Hrvatskoj 1971.. Koristim prigodu da se zahvalim kolegi Cipeku na ustupanju novije polemičke građe o ovim zbivanjima. Ni druge se društvene znanosti nisu iskazale. Sociolog Zvonko Leročić je napisao instruktivan “Pogovor” knjizi *Hrvatsko proljeće* (Tripalo, 1990.). Kad je riječ o hrvatskoj historiografiji stanje je samo nešto bolje. Naime, tek je devedesetih godina napisan prvi rad koji zadovoljava kriterije ove znanstvene discipline (Knezović, 1995.). Knjiga Dušana Bilandžića, *Hrvatska moderna povijest* iscrpan je zahvat i u politička previranja 1971. (1999.: 553-668). U ovom desetljeću pomalo raste zanimanje za istraživanje tih zbivanja (Jandrić, 2003.; Šute, 2004.), čemu pridonosi i djelovanje Centra za razvoj demokracije i prava *Miko Tripalo*.

⁴ U svojoj knjizi *Jugoslavija država koja je odumrla*, Jović osim ostaloga, dokazuje tezu da u Jugoslaviji nije postojao sukob između nacionalnih grupa nego su se nacionalne političke elite sukobljavale unutar sebe. U prilog tome navodi da su se 1971. osim etničkih Hrvata, “etnički Srbi u hrvatskom vodstvu također podijelili po političkoj liniji ...” (41). Može se pretpostaviti da Jović pritom misli na Srećka Bijelića čiji slučaj ipak ne potvrđuje njegovu tezu budući da “osim njega, nitko od Srba nije tako podržavao hrvatski nacionalni pokret” (Bilandžić, 1999.: 623).

Moje je izlaganje posvećeno problemima interpretacije '71., a koji su nastali pokušajem da se u raspravu uvedu pojmovi koji nisu relevantni za ta politička zbivanja. Posrijedi je, naime, često nekritička uporaba pojma političkog pluralizma u interpretaciji. Sve se to zbiva unatoč činjenici da je još početkom devedesetih utvrđeno da pojmovi 'pluralizma' i 'političkog pluralizma' "nisu bili potrebni za prikaz ustrojstva samoupravnoga socijalističkog poretka" (Prpić, 1990.: 457). Zanimljivo da se na ovaj način nastavlja pojmovna zbrka koje je konstatirana još dok su ta politička previranja trajala. Naime, i tada je bilo vrlo uvriježeno mišljenje o "posvemašnjoj idejnoj i teorijskoj zbrci koja ... može imati i značajne praktično političke implikacije" (Mirić, 1972.: 1539). Ovo su mišljenje dijelili i neki filozofi poput Milana Kangrga, koji je u časopisu *Praxis* napisao da je "došlo do posvemašnje povijesno-idejne pometnje" (Kangrga, 1971.: 434). U istom je časopisu Žarko Puhovski sve precizirao tvrdeći da je posrijedi bila "kategorijalna (i dakako, svaka druga) zbrka koja se ugnijezdila u zbilju" (Puhovski, 1971.: 603).

Izlaganje započinjem pregledom interpretacija '71. koje na ovaj, ili onaj način nastoje teorijski strukturirati ova zbivanja. Nakon toga, zbog jasnoće, dajem objašnjenje uporabe pojma pluralizma u politologiji odnosno ukratko prikazujem različite pluralističke teorije. Na poslijetku, nastojim odgovoriti na pitanje koliko je bilo političkog pluralizma 1971. te pronaći teorijsku tradiciju koja bi prikladnije tumačila ova politička zbivanja za koje neki misle da imaju veliko značenje i za današnju Hrvatsku.

II.

Pregled interpretacija koje se bave političkim pluralizmom 1971. možemo započeti onom koju je dao Dušan Bilandžić u knjizi *Hrvatska moderna povijest*. Bilandžić je dao vjerojatno najoštriju ocjenu poretka kao i političkih težnji svih institucionalnih i izvaninstitucionalnih čimbenika. Po njemu, za ova politička događanja je "karakteristično da ni jedna politička struja u Hrvatskoj nije isticala liberalno-demokratske ideje, npr. one Starčevićeve ili suvremene, kao ni načela socijalne pravde braće Radić. Još se živjelo u vremenu jednog ili drugog totalitarizma" (Bilandžić, 1999.: 628). Time Bilandžić daje jednu začuđujuće nekonformističku interpretaciju pozicija političkih aktera. Nekonformističku zbog dvaju razloga. Prvi je taj što on zanemaruje činjenicu da je i on sam 1971. bio u još uvijek nejasnom političkom prostoru između 'reformista' i 'dogmata', a drugi se odnosi na društvenu nepopularnost uporabe pojma totalitarizma. Budući da ne ulazi u detaljnije obrazlaganje, njegovo objašnjenje ostaje na rudimentarnoj razini, ali se može naslutiti da autor misli da se 1971. nije radilo o političkom pluralizmu.

Početni je prilog teorijskoj interpretaciji tih zbivanja dao sociolog Zvonko Lerotić pogovorom Tripalovoj knjizi *Hrvatsko proljeće* (1990.: 253-

259). Primjereno prigodi, Lerotić vidi '71. kroz političku sudbinu komunističkoga prvaka Mike Tripala. Po njemu, Tripalo i njegova partija (SKH/SKJ) s drugim komunističkim partijama, koje su obnašale vlast, dijeli stanje "sukoba između normi, ideala i same prakse" što postaje "klicom njihove propasti" (Lerotić, 1990.: 254). Pitanje političkoga pluralizma pojavljuje se kad se dođe do 'programa demokratizacije' koji autor smatra najznačajnijim od svih koje su Tripalo i njegova frakcija zastupali. Taj se program sastojao od otvaranja "vrata zatvorene tvrđave koja se zove Savez komunističara" tako što je omogućen "prodor nacionalne ideje i nacionalnih interesa u sferu politike ..." (Lerotić, 1990.: 255). Spomenuta 'vrata' su se otvorila narodu budući da je došlo do onoga što ideološki i politički različiti autori/akteri nazivaju 'masovnim pokretom'. 'Masovni pokret' je bio način na koji je izvršena 'politizacija masa' koja je tako postala čimbenikom tadašnje hrvatske politike, što nije bilo uobičajeno za socijalističke poretke.

Lerotić je svjestan da oblik demokratizacije koja je "poprimila oblik masovnog pokreta" ne odgovara zahtjevima liberalne demokracije (Lerotić, 1990.: 256). On zapravo pribjegava argumentu 'tako je moralo biti' jer je masovni pokret "tada bio jedini mogući oblik demokratizacije", odnosno "nije postojala mogućnost političkog pluralizma". Argument se koristi zbog teorijskih, ali i zbog kontekstualnih razloga koji su se uspostavili krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća. Teorijskih, jer mu je znano da samo "raznovrsnost političkih institucija i organizacija kroz koje mogu mase s različitim ideologijama i svjetonazorima sudjelovati u politici" može biti obilježje političkoga pluralizma (Lerotić, 1990.: 256). S druge strane, kontekst je opet bitan jer je njegov tekst nastao kad je razvidno da se pojavljuje pluralizam koji odgovara spomenutim teorijskim pretpostavkama za stvaranje i održavanje jednoga liberalno-demokratskog poretka.

Pitanje političkoga pluralizma pojavljuje se i kod onih autora koji 1971. promatraju kao svojevrsnu "nultu godinu". To se ponajprije odnosi na sociologinju Vesnu Pusić koja ovu godinu drži izvorom nadahnuća za samostalnu Hrvatsku budući da naš politički razvoj nakon pada komunizma nije krenuo smjerom koji je za nju poželjan. U tom smislu ona kaže da su "politička gibanja između 1967. i 1971. ... sigurno najsmjelija i najinovativnija politička inicijativa rođena i artikulirana u Hrvatskoj poslije Drugog svjetskog rata" (Pusić, 1996.: 3). Treba, dakle, iskoristiti "vlastite političke tradicije i iskustva" (Pusić, 1996.: 3), koja postoje "u *Hrvatskom proljeću*, u kojem se prvi put mogao naslutiti karakter hrvatskog političkog pluralizma". Autorica tvrdi da je 1971. "bilo jasno da se radi o čitavom spektru političkih programa" (Pusić, 1996.: 4) koji su se, što se tiče njihovih metoda i ciljeva, preslikali u političkom pluralizmu samostalne Hrvatske. V. Pusić zastupa tezu o tzv. *de facto* političkom pluralizmu, koja se doslovno vidi i kod Ivice

Šute koji smatra da su “*de facto* pojedine političke struje figurirale kao različiti nositelji političkog pluraliteta” (Šute, 2004.: 459).⁵

Interpretacije '71. koje dolaze od ‘sudionika i svjedoka’ prate dvije poteškoće. Prva je posljedica političke činjenice da je pad komunističkoga poretka ujedno bio i početak osamostaljenja Hrvatske, što se nedugo nakon toga i dogodilo. Iako je to značilo slobodnije historiografsko, politološko i sociološko istraživanje '71., ipak je skupinu ‘sudionici-svjedoci’ dovelo u nepriliku. To proizlazi iz činjenice što politička promjena, koja je tada nastupila, nije svima njima podjednako odgovarala. Ako bismo politološki racionalizirali osnovni politički spor '71. na hrvatstvo nasuprot jugoslavenstvu, odnosno konfederalizam nasuprot federalizmu ili, ako zaoštrimo, neovisna nasuprot zajedničkoj državi, praktično se vidi da su neki od njih htjeli više Hrvatske, a manje Jugoslavije, a drugi obratno.

Druga je poteškoća vezana uz prevladavajuću ideologiju i tip poretka 1971., što u današnjim okolnostima može predstavljati određenu neugodnost. S tim u vezi otvoreno je pitanje profila različitih tadašnjih političkih struja, odnosno ukupnih teorijskih obilježja toga cjelokupnog stanja. Kad je posrijedi ideologija, onda su gotovo svi relevantniji akteri dijelili istu ideologiju, odnosno bili su primjer “lojalnog titoizma” (Jović, 2003.: 166).⁶ Ta činjenica opet ne odgovara ‘svjedocima i sudionicima’ jer komunistička ideologija i pripadajući poredak jednostavno više nisu popularni. Tako, primjerice, na ocjenu da “nije bilo riječi o *Hrvatskom proljeću*, nego samo o komunističkom proljeću“, Tripalo kaže da je posrijedi bilo “i proljeće za komuniste, ali samo za onaj dio koji je ostao neraskidivo povezan za interese svoga naroda” (Tripalo, 1996.: 25). U svom odgovoru na ocjenu da su oni “ipak bili komunisti na vlasti”, Dabčević-Kučar to priznaje i kaže: “u tome i jest naša zasluga što smo kao takvi omogućili slobodan iskaz mišljenja i onih koji su čak bili protiv nas” (Dabčević-Kučar, 1996.: 10). No, pokazuje se da je danas socijalistička ideologija i poredak ipak preteško breme za dio ‘sudionika, i svjedoka’, pa se metodologijom svojevrsnoga učitavanja ondašnja zbivanja presvlače u današnje ideološko-političko ruho. Kako drukčije tumačiti tvrdnju Dabčević-Kučar da je u 1971. bilo “više rukavaca s različitim programima, ali su svi ti rukavci težili ostvariti dva cilja: nacionalnu ravno-

⁵ Šute tvrdi da je “'71. uvod u '91”. U tom smislu mišljenje Jovana Mirića zaslužuje pozornost jer je određeni doprinos Šutinju tezi. Pišući (i) o nacionalnom suverenitetu Hrvatske, Mirić kaže da zastupanje nedjeljivoga nacionalnog suvereniteta “znači, ... svakoj drugoj narodnosnoj skupini, osim matične nacije, osporavati pravo političkog suodlučivanja u poslovima zajednice ... ili ove druge upućivati, rekli bismo i prinudivati na političko samoorganiziranje” (Mirić, 1972.: 1556).

⁶ Jović tvrdi da se lako može pokazati da su se svi akteri prikazivali “kao jedina snaga koja razumije i slijedi Titovu ideju o ravnopravnosti naroda i samoupravljanju klase” (167).

pravnost kao elementarno ljudsko pravo i pluralizam, koji zapravo znači demokraciju” (Dabčević-Kučar, 1996.: 9).

Isto se može uočiti u zanimljivoj polemici između Žarka Puhovskog i Ivana Zvonimira Čička, koji su bili konkurenti na studentskoj sceni 1971⁷. Iako je objavljena u dnevnim novinama, polemika ulazi u teorijski najvažnije objavljene stranice o ovim zbivanjima. Polemika je u cijelosti posvećena pitanju pluralizma i monizma, odnosno pitanju redefiniranja političkoga u ondašnjoj Hrvatskoj. Čičak u tekstu sugestivnoga naslova “Puhovski besramno laže” tvrdi da se tada radilo “ne samo o liberalizaciji političkog prostora, kao što kaže Puhovski, već i demokratizaciji političkog prostora. Po njemu, “hrvatska politička scena u to vrijeme ‘pulsirala’ fiktivnim višestranačjem” s različitim grupama od Partije, Matice i različitih grupa na Sveučilištu (Čičak, 2001.: 9). Čičak jasno slijedi metodologiju ‘učitavanja’ budući da tijekom 1971. nije bio pristaša političkoga pluralizma, odnosno višestranačja, nego neke vrste radne demokracije, odnosno korporativizma.⁸ Koristeći se politološkim standardima, Puhovski osporava Čičkov postupak budući da ‘masovno buđenje građana’ ne može biti obilježje demokracije jer “u situaciji u kojoj masa nadomješta puk, demokracije naprosto nema” (Puhovski, 2001.: 8). Osim toga, on uvodi jedno zanimljivo tumačenje koje je, po mom sudu, dijelom posljedica prethodno spomenutih poteškoća s kojima se suočava skupina ‘sudionika i svjedoka’. Pokazuje se da svi oni tumače zbivanja polazeći od pretpostavke da ih se “tek danas može spoznati u svojoj punini” (Puhovski, 2001.: 8). Tako Čičak danas zna da se zapravo radilo o ‘višestranačju i slobodnim izborima’, ali “u okviru komunističkog metajezika (kojim je) prostor slobode odlučivanja širen jačanjem ideje i prakse samoupravljanja” (2001.: 9). Na tom je tragu i Dabčević-Kučar koja kaže: “Postojala je antinomija između onog što smo mi mislili da radimo i onog što smo faktično radili. Zapravo smo htjeli suverenu i demokratsku Hrvatsku, ali još uvijek smo pristajali uz partijski sistem ...” (Dabčević-Kučar, 1996.: 10). Ovo nas vodi prema zaključku da neki akteri ’71. legitimiraju svoje ondašnje djelovanje onim što se u društvenim znanostima naziva koncepcijom neintendiranih posljedica društvenoga djelovanja⁹. To znači da “Stvari ne ispadnu uvijek onako kako to mi očekujemo” (Elster, 2000.: 117).

U političkoj ekonomiji se s ovom koncepcijom povezuje primjerice Smithova ‘nevidljiva ruka’ kao i pojam eksternalija. U sociologiji Anthony

⁷ Vidi, Puhovski (2001.) i Čičak (2001.).

⁸ Vidi, “Okrugli stol SL-a” (*Studentski list*, 16. ožujka 1971.) kad je Čičak rekao: “u svemu mislim da u samoupravnom društvu u pravom smislu te riječi nije potreban višestranački sistem... Svatko na neki način ima pravo iznositi svoja uvjerenja ... mislim da bi opredjeljenja trebala biti prema radnim afinitetima” (12-13).

⁹ Vidi, Elster (2000.: 117-126).

Giddens, kad govori o reprodukciji struktura ili institucija, to naziva strukturacionizmom. Primjerice, kapitalizam se reproducira i sitnim, banalnim kupovinama. Zapravo neintendirane posljedice se vežu uz situacije u kojima ljudi vođeni svojim interesima ili strastima zapravo služe “svrsi koje su posve nesvjesni” (Hirschman, 1991.: 23). Kad su posrijedi ‘sudionici i svjedoci’ to se najjasnije vidi kod Puhovskoga koji smatra da su “neovlašteni subjekti političke rasprave nerijetko u uvjetima zadanim sustavskom neodređenošću vladajuće stranke postizali učinke kojima, izvorno i intencionalno nisu ni smjerali” (Puhovski, 2001.: 8). To shvaćanje on primjenjuje na odnos aktera prema Jugoslaviji i komunističkoj ideologiji. Po njemu, u političkom smislu, akteri koji su htjeli više Hrvatske, neformalnom koalicijom sa Savezom komunista doveli su do više Jugoslavije, a oni koji su zapravo htjeli više Jugoslavije, sporenjem sa SK-om su je slabili. Ideologijski gledano, oni koji su bili neskloni lijevoj ideologiji isticali su masovnost čime su “kontekstualno osvježavali vladajuću ulogu te ideologije, drugi su pak bili pretežito lijevičari, ali su odbijanjem prihvaćanja masovnosti kao argumenta objektivno djelovali liberalizirajuće” (Puhovski, 2001.: 8).

III.

Nakon prikaza različitih interpretacija '71., trebali bismo se podsjetiti na izvorno značenje i teorijski smisao koji ima pluralizam u političkoj znanosti. Pluralizam dolazi od latinske riječi *pluralis* i znači mnoštvo odnosno množinu¹⁰. Najčešće se odnosi na postojanje legitimne raznolikosti u moralnoj, ekonomskoj i političkoj sferi života. U politologiji taj pojam označuje postojanje dvaju ili više subjekata čije djelovanje ima politički učinak. Ovi subjekti mogu biti političke stranke, udruge i interesne skupine koje zastupaju različite interese i vrijednosti. Sukladno tomu, pluralizam ima različite implikacije pa može biti ideologija, načelo organiziranja društva i politička teorija. Metodologijski je uputno razlikovati društveni, vrijednosni i politički pluralizam. Društveni pluralizam polazi od autonomnih društvenih skupina koje čine građansko društvo. Iako građansko društvo određuje način djelovanja svojim subjektima, oni autonomno postavljaju svoje ciljeve i vrijednosti. Ovo, u osnovi, implicira nepostojanje hijerarhije vrijednosti, odnosno vrijednosni pluralizam koji je danas predmet razmjerno važne rasprave u političkoj filozofiji. Stranke prenose ove normativne projekte na političku razinu, čime oni postaju dio političkoga pluralizma. Pojam političkoga pluralizma koristi se otud i kao sinonim za stranački pluralizam, odnosno više-stranački sustav.

¹⁰ Ovaj dio teksta nastao je na osnovi odrednice “Pluralizam (značenje u politologiji i sociologiji” koju je autor napisao za *Hrvatsku opću enciklopediju*. Vidi Kursar (2006.).

Kad su posrijedi intelektualni izvori pluralizma, njemački je politolog Rainer Eisfeld (1992.) pokazao da su to, prije svega, njemačka teorija zadruga i američka pragmatička filozofija. Njemačka teorija zadruga, koja je nastala potkraj šezdesetih godina 19. stoljeća, izjednačila je sve vrste saveza, počevši od udruženja, zadruga, općine do države. Pojedinaac se ponajviše ostvaruje u različitim socijalnim, religijskim i gospodarskim savezima pa državi kao savezu preostaje samo manji dio njegovih interesa. Američka pragmatična filozofija Williama Jamesa, zbog svoga izrazitog subjektivizma, drži se izvorom pluralizma. Spoznavanje istine, prema ovoj filozofiji, radikalno je individualizirano, što za posljedicu ima rascjepkanost zbilje. No, nepostojanje totaliteta ipak ne dokida mogućnost postizanja jedinstva mnogostrukosti. Zapravo ona postoji zbog činjenice da kompromis utječe na proces života koji otud i dalje funkcionira kao cjelina. U američkom pragmatizmu postoji i snažna teološka crta koja promiče mogućnost poboljšavanja svijeta, odnosno njegova spasenja. Zadaća je ljudi da tom spasenju pridonese isključivo samoprijegornim djelovanjem, čime njihovo vjerovanje postaje istinom. Te postavke imaju korijen još u američkim doseljeničkim kolonijama iz 17. stoljeća u kojima su se razvijale ideje o crkvi utemeljenoj u korporacijskom pravu. Na taj bi način crkve bile pravno izjednačene s trgovačkim društvima pa bi tako izmahnule duhovnom nadzoru države. Jamesova pragmatična filozofija bila je teorijsko uporište engleskim pluralistima G.D.C. Coleu i, osobito, Haroldu I. Laskom. Oni su državi osporili status nadređene i sveobuhvatne cjeline, a obveze prema njoj su izjednačili s onima koje pojedinci imaju prema svim drugim društvenim organizacijama.¹¹

Za politologiju je posebno važna teorija klasičnog pluralizma¹² koja se veže uz radove Arthura Bentleya, Davida Trumana i, dijelom, Roberta Dahla. Ona nastaje kao posljedica opće demokratizacije izbornoga prava u zapadnim nacionalnim državama te razvojem "industrijskog sustava u privatnoj sferi društva koji je stvorio novu pluralističku strukturu u političkom okviru predstavničke vlasti" (Wolff, 1984.: 25). Time je klasično-liberalna tradicija utemeljena na racionalnom odnosu između pojedinaca i vlade prestala biti pogodna praktično-politička i teorijska osnova za tumačenje odnosa u zapadnim industrijskim društvima. Budući da su pretpostavljali da opisuju stvarno djelovanje demokracije, svoju su teoriju klasični pluralisti shvaćali kao 'empirijsku teoriju demokracije'. Usredotočili su se na sukobe interesnih skupina čije su suprotstavljene interese smatrali ključnim za demokratsku ravnotežu. Polazili su od pretpostavke da svaka skupina uživa neku prednost

¹¹ Vidi Laski (1963.). Konzekventan kritički prikaz ove pozicije vidi u Schmitt, 1999. Ovaj autor zastupa tezu da je samo "pluralitet država, što znači, političkih jedinica različitih naroda ... istinski izraz ispravno shvaćenog pluralizma" (204).

¹² O tome vidi pregledno Held 1990.: 193-200; Self, 1985.: 79-107; Cunningham, 2003.: 129-172; kritički prikaz iz perspektive teorije racionalnoga izbora, Olson, 1971.: 110-131.

u društvu u kojemu vlada nejednakost po različitim osnovama. Utjecaj skupina trebao se razlikovati jer one raspolažu različitim dobrima. Zbog tog razloga, moć, za klasične pluraliste, nije hijerarhizirana, nego je dio neprekidnoga niza pogodbi između skupina. Država nastoji posredovati između organiziranih interesa i u tom procesu njezine službe djeluju kao drugi tip interesnih skupina. Pretpostavke klasičnoga pluralizma o raspršenim centrima moći, društvenom konsenzusu i neutralnoj državi koja posreduje među strankama i skupinama, na posljetku su se pokazale nerealističnim. Postalo je jasno da korporativni kapitalizam uzrokuje velike nejednakosti koje nepovoljno djeluju na demokratski proces. To je za posljedicu imalo da je ovaj tip pluralizma počeo funkcionirati više kao normativni projekt. Bila je nužna modifikacija pluralističke teorije i ona se konačno i dogodila u obliku neopluralizma koji je dijelom prihvatio marksističku tezu da je država samo funkcija kapital odnosa. Za razliku od klasičnih pluralista, neopluralisti više nisu smatrali da su interesne skupine nužno jednake, niti da je država neutralni sudac u njihovim sporovima. Postalo je neprijepornim da korporacije utječu na demokratsku državu, ali i da su državni službenici isto tako bitna i često pristrana interesna skupina¹³.

IV.

Nakon ovoga izvoda treba procijeniti je li bilo političkoga pluralizma 1971.? Odbacimo li tehniku učitavanja kojom se koriste neki akteri ovih zbivanja, treba reći da ga gotovo nije bilo. Svi politički i intelektualni akteri 1971. su zastupali socijalističku ideologiju i marksizam kao teoriju¹⁴. O

¹³ Teorija pluralizma nastavlja razvijati svoje odgovore i na suvremene izazove zapadnih liberalno-demokratskih društava. Multikulturalizam je postmodernistička pluralistička teorija koja se još naziva i politikom priznavanja, ili politikom identiteta. Razvoju te teorije, koja joj nastoji osporiti liberalno shvaćanje jednakosti, pogodovala je činjenica da je liberalna demokracija načelno otvorena politizaciji. Multikulturalisti, naime, teorijski artikuliraju zahtjeve za pravednim postupkom, priznanjem ili uvođenjem posebnih prava za različite zanemarene skupine. Politička kretanja u zapadnim zemljama potvrđuju važnost kulturalnoga pluralizma i njegovih teorijskih artikulacija.

¹⁴ Možda je Ivan Babić, nekadašnji profesor Fakulteta političkih znanosti, jedini za kojega se može reći da je izišao iz ove paradigme. To se vidi u tekstu "Suverenitet nacije i suverenitet pojedinca", gdje očito nadahnut liberalnim konstitucionalizmom kaže da ako je "suverenitet nacije, odnosno socijalističke republike ishodište saveznog ustava onda treba svom jasnoćom ustvrditi da suverenitet naroda logički i praktički potječe iz suvereniteta čovjeka – pojedinca". Pozivajući se na "moderno prirodno pravo" tvrdi da "humana zajednica svakom čovjeku kao čovjeku mora zagarantirati neka neotuđiva prava". Babić razvija i kritiku koncepcije jugoslavenskih ustava budući da "nisu dostatno precizni, jer na tragu nekih nedomišljenih shvaćanja socijalizma polaze od euforije radnog čovjeka ne zamjećujući čovjeka kao takvog" (Babić, 1971.a: 4). Kasnije Babić relativizira svoju poziciju tvrdeći da je socijalizam 'granični slučaj' pa je onda "znatno bitnije da se radnom čovjeku osigura raspolaganje plodovima njegovog vlastitog rada".

određenom obliku političkog pluralizam može se govoriti tek na kraju ovih zbivanja kad se jedan izvaninstitucionalni akter (studenti) odlučio za autonomno definiranje ciljeva i sredstava političke borbe. Pođimo redom!

Stanje koje je dovelo do 1971. u Hrvatskoj, posljedica je dugotrajne krize komunističke politike tako da je kriza poretka bila neminovna. Problem se pokušavao rješavati onim što je Đinđić nazvao ‘političkim okazionizmom’ (Đinđić, 1988.). Naime, uslijed krize komunističke ideje političke su odluke počele biti posljedica postojećeg stanja, čime etnički identiteti postaju dio ‘normalne’ politike. Ovo se ideologijski prikazivalo kao ‘dijalektika klasnoga i nacionalnoga’. Iako je tadašnje hrvatsko društvo postajalo sve složenijim, ono nije stvaralo pretpostavke za politički pluralizam. Socijalistički poredak, naime, nema osnove za prihvatanje pretpostavki pluralističkog društva jer ono traži postojanje autonomnih društvenih skupina te stanje sukoba kao “normalno stanje društva” (Prpić, 1990.: 463). Pitanje koje je u polemici s Čičkom postavio Puhovski otkriva problem: “Da je 1971. bila odista simbolom pluralističkog zbivanja, one bi koji su bili na manjinskoj strani trebalo smatrati također sudionicima procesa” (Puhovski, 2001.: 8). Ovo se naglašava zato što pluralistički poređci teže stalnom integriranju svojih dijelova. Zapravo pluralistička je demokracija, suprotno poređcima koji se zasnivaju na masovnosti, “politički oblik koji pokazuje najveću volju za zajednicom ... (jer) ... proklamira odlučnost da se živi u zajednici s protivnikom” (Ortega y Gasset, 1988.: 80).

Kako se gotovo svi slažu da je demokratizacija 1971. imala oblik masovnog pokreta, možda bi se više pažnje trebalo pokloniti radikalnoj političkoj teoriji. Recimo, Carl Schmitt u tekstu “Suprotnost između parlamentarizma i suvremene masovne demokracije” smatra da manjinska strana ne bi bila sudionikom političkoga procesa jer ona ne spada u demokraciju. Sukladno tradiciji kojoj pripada, on misli da demokracija znači najprije homogenost, a onda i isključenje heterogenoga. Kad je riječ o homogenosti ne radi se o “apstraktnim logičko-aritmetičkim igrarijama, nego o suštini jednakosti” (Schmitt, 1943.: 112). Suština jednakosti o kojoj Schmitt govori može se ustanoviti u različitim vrlinama, vjerskom uvjerenju ili u narodnoj homogenosti. A upravo je narodna homogenost kroz ‘masovni pokret’ došla do izražaja 1971. U tom smislu treba prihvatiti da se tada nije radilo o političkom pluralizmu budući da “gotovo posvuda homogena masa ... potire sve opozicijske grupe ... (i) ... ne želi živjeti zajedno s ljudima koji joj ne pripadaju” (Ortega y Gasset, 1988.: 81).

Kad je riječ o studentskom pokretu treba reći da on započinje kao društveni pokret koji teži “stvaranju drugačije duhovne klime i predlaganju alternativa” (Bottomore, 1987.: 68). Studenti djeluju kao dio onog što Tripalo naziva ‘socijalistički masovni pokret’. Međutim, kad su izgubili “blagoslov moćnika, i ... (kad su) ... kao neposlušna djeca stjerani u kut” (Budiša, 1971.:

3) za njih se može reći da su bili najbliže definiciji političkog subjekta koji djeluje u okviru političkoga pluralizma. Naime, od svih izvaninstitucionalnih aktera bili su najbliži autonomnom definiranju vlastitog interesa odnosno cilja. Ovo se, doduše, manje odnosi na njihovu normativno-političku poziciju. Na taj su se način pretvorili u protupokret u kontekstu masovne politike 1971. godine. Budiša kaže: “Trebalo je od početka svima biti jasno da u trenutku kad smo prihvatili novostvoreni prostor slobode, posebno poslije Brijunskog plenuma i X. sjednice CK SKH, nismo prihvatili i njegove međe, niti se obvezali da ćemo akciju i misao određivati prema njima, jer program SKJ određuje sadržaj našeg djelovanja, ali ne i njegov domet, tako da granica našeg čina ne može biti davana sa strane, nego je sami postavljamo” (Budiša, 1971.: 3).

Zaključno, prijepore oko '71. treba promatrati i kao dio borbe za bolju prošlost, koja se, kako smo vidjeli, provodi njezinim pojmovnim ‘uljepšavanjem’. Na djelu je, naime, svojevrsno useljavanje budućnosti u prošlost. Zadaća je politologije da prekine ovu ‘kategorijalnu zbrku’ koja odavno prati '71. U tome svoj udio svakako imaju i druge društvene i humanističke znanosti. Time bi izgubilo važnost pitanje koje je postavio Jure Bilić: “'71., koja je to godina?”.

Literatura

- Babić, Ivan, 1971.: Afirmacija zapostavljenih vrijednosti, *Hrvatsko sveučilište*, (1) 1: 6.
- Babić, Ivan, 1971.a: Suverenitet nacije i suverenitet pojedinca, *Hrvatsko sveučilište*, (1) 2: 4.
- Babić, Ivan, 1971.b: Politički smisao ustavnih promjena, *Hrvatsko sveučilište*, (1) 3: 3.
- Bottomore, Tom, 1987. *Politička sociologija*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb.
- Bilandžić, Dušan, 1999.: *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb.
- Budiša, Dražen, Studentski pokret između autohtonosti i manipulacije, *Studentski list*, izvanredni broj (28. 9. 1971.), str. 3.
- Cipek, Tihomir, 2003.: Istraživački alati. Njemačka historiografija o Hrvatskom proljeću 1971. godine, u: Fleck, Hans-Georg/ Graovac, Igor (ur.), *Dialog povijesničara – istoričara 7*, Friedrich Naumann Stiftung, Zagreb, 435-452.
- Cunningham, Frank, 2003.: *Teorije demokratije: kritički uvod*, Filip Višnjić, Beograd.
- Čičak, Ivan Zvonimir, Puhovski besramno laže, *Novi list*, 29. 12. 2001., str. 9.
- Dabčević-Kučar, Savka/ Budiša, Dražen/ Gotovac, Vlado, 1996.: Nakon četvrt stoljeća, *Erazmus*, 15: 9-23.
- Đinđić, Zoran, 1988.: *Jugoslavija kao nedovršena država*, Književna zajednica Novi Sad, Novi Sad.

- Elster, Jon, 2000.: *Uvod u društvene znanosti: matice i vijci za objašnjenje složenih društvenih pojava*, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.
- Eisfeld, Rainer, 1992.: *Pluralizam između liberalizma i socijalizma*, Biblioteka Politička misao, Zagreb.
- Held, David, 1990.: *Modeli demokracije*, Školska knjiga, Zagreb.
- Hirschman, Albert O., 1991.: *Strasti i interesi: politički argumenti u prilog kapitalizmu prije njegova trijumfa*, Stvarnost, Zagreb.
- Jandrić, Berislav, 2003.: Uloga Matice hrvatske u događajima 1971. godine, u: Fleck, Hans-Georg/ Graovac, Igor (ur.), *Dialog povijesničara – istoričara 7*, Friedrich Naumann Stiftung, Zagreb: 415-432.
- Jović, Dejan, 2003.: *Jugoslavija država koja je odumrla*, Prometej/Samizdat B92, Zagreb/Beograd.
- Kangrga, Milan, 1971.: Fenomenologija ideološko-političkog nastupanja jugoslovenske srednje klase, *Praxis*, (8) 3-4: 425-446.
- Knezović, Marin, 1995.: Štrajk hrvatskih sveučilištaraca u jesen 1971. u onodobnom tisku, *Radovi*. – *Zavod za hrvatsku povijest*, 28: 230-241.
- Kursar, Tonči, 2006.: Pluralizam (značenje u sociologiji i politologiji), *Hrvatska opća enciklopedija*, 8: 541-542.
- Laski, Harold J., 1963.[1925.]: *A Grammar of Politics*, Georg Allen & Unwin LTD, London.
- Lerotić, Zvonko, 1990.: Pogovor, u: Tripalo, Mika, *Hrvatsko proljeće*, Globus, Zagreb: 253-259.
- Mirić, Jovan, 1972.: Neke ideje protagonista 'masovnog pokreta' o državi, *Naše teme*, (16) 10: 1537-1559.
- Olson, Mancur, 1971.[1965.]: *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts/London.
- Ortega y Gasset, Jose, 1988.: *Pobuna masa*, Dom kulture Čačak, Čačak.
- Prpić, Ivan, 1990.: Neke pretpostavke politologijske rasprave o pluralizmu u Jugoslaviji, *Naše teme*, (34) 3-4: 456-465.
- Puhovski, Žarko, 1971.: Filozofija politike novog stanja, *Praxis*, (8) 3-4: 603-614.
- Puhovski, Žarko, Tko drugačije kaže, taj kleveče i laže?, *Novi list*, 31. 12. 2001., str. 8.
- Pusić, Vesna, 1996.: Korijeni hrvatskog političkog identiteta, *Erazmus*, 15: 3-8.
- Schmitt, Carl, 1943.: *Pojam politike i ostale razprave*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Schmitt, Carl, 1999.: Ethics of State and Pluralistic State, in: Mouffe, Chantal (ed.), *The Challenge of Carl Schmitt*, Verso, London/New York: 195-208.
- Self, Peter, 1985.: *Political Theories of Modern Government, Its Role & Reform*, George Allen & Unwin, London.
- Šute, Ivica, 2004.: 1971. kao uvod u 1991., u: Antić, Ljubomir (ur.), *Hrvatska politika u 20. stoljeću*, Matica hrvatska, Zagreb: 457-469.

Tripalo, Mika, 1990.: *Hrvatsko proljeće*, Globus, Zagreb: 253-259.

Tripalo, Mika, 1996.: Hrvatski nacionalni program – počeci pluralizma, *Erazmus*, 15: 23-27.

Weber, Max, 1986.: Metodologija društvenih znanosti, Globus, Zagreb.

Wolff, Robert Paul, 1984.: S onu stranu tolerancije, u: Prpić, Ivan (ur.), *Kritika čiste tolerancije*, Kulturno prosvjetni Sabor Hrvatske, Zagreb: 23-57.

Tonči Kursar

CONTENTIOUS PLURALISM OF 1971

Summary

The author analyzes the interpretations of the political events of 1971 in Croatia. The issue of political pluralism is the bone of contention in the recent debates about these events. The author shows that the efforts of some analysts to relate the events of 1971 to political pluralism are unfounded.

Key words: Croatian spring, pluralism, political pluralism, mass movements, student movements, '71

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, HR 10 000 Zagreb. *E-mail:* tkursar@fpzg.hr